

ПРИНЦИПЪТ НА ДОБРОСЪВЕЩНОСТ В БЪЛГАРСКАТА ТЕОРИЯ И СЪДЕБНА ПРАКТИКА

доц. д-р Александър Иванов

ЮЗУ „Неофит Рилски“, Бургаски свободен университет

Резюме: Докладът се фокусира върху принципа на добросъвестност в българското гражданско право. Обикновено този принцип се свързва с чл. 63, ал. 1 от Закона за задълженията и договорите, но се използва и в други части на закона със сходно значение. Фактът, че една и съща идея е вградена в множество разпоредби, води до признаването на принципа за добросъвестност в българското гражданско право, като това е подкрепено както от по-старата, така и от новата правна литература. Въпреки това, същността и значение на този принцип не са били обект на специфично изследване..

Ключови думи: добросъвестност, принцип, гражданско право.

THE PRINCIPLE OF GOOD FAITH IN BULGARIAN THEORY AND CASE LAW

Assoc. Prof. Aleksander Ivanov, PhD.

South-West University 'Neofit Rilski', Burgas Free University

Abstract: The paper focuses on the principle of good faith in Bulgarian civil law. Usually, this principle is associated with Art. 63, para. 1 of the Law on Obligations and Contracts, but is also used in other parts of the law with a similar meaning. The fact that the same idea is embedded in multiple provisions leads to the recognition of the principle of good faith in Bulgarian civil law, which is supported by both older and newer legal literature. However, the nature and significance of this principle has not been the subject of specific research.

Key words: good faith, principle, civil law.

1. Увод

Понятието за добросъвестност е разпространено в различни законодателства в Европа¹. С времето схващането за добросъвестност е придобило значимост като принцип в цивилистиката² на различни европейски държави, включително и в Германия³. Когато се обсъжда понятието за добросъвестност в практически аспект съгласно настоящото българско законодателство, обикновено се има предвид чл. 63, ал. 1 от Закона за задълженията и договорите. Според него, се предвижда всяка страна да изпълнява своите задължения точно и добросъвестно, в съответствие с изискванията на закона и без да препятства другата страна да изпълнява своите задължения по същия начин. Въпреки това, терминът „добросъвестност“ се използва и в други разпоредби на Закона за задълженията и договорите. Например, съгласно чл. 12 от същия закон, при воденето на преговори и сключването на договори страните трябва да действат добросъвестно.

Според чл. 25, ал. 1, изр. 1 от същия закон, условието на сделката се счита за изпълнено, ако страната, която има интерес от неговото невлизане в сила, недобросъвестно е попречила на това да се случи.⁴ Ако длъжникът е проявил недобросъвестно поведение, той носи отговорност за всички преки и непосредствени вреди, съгласно чл. 82, изр. 2 от ЗЗД. Отделните съглашения в договора следва да бъдат разглеждани във връзка помежду си и в съответствие с общия смисъл на договора, като се има предвид целта на договора, търговските обичаи и принципа на добросъвестността, съгласно чл. 20, изр. 2 от същия закон.⁵

Фактът, че един и същ принцип се повтаря в различни разпоредби, довежда до заключението, че в българското гражданско право съществува принцип на добросъвестност. Този принцип е отразен както в по-старата⁶, така и в новата правна литература⁷. Въпреки това, въпросът за същността на този принцип не е бил предмет на специално научно изследване. Единственото публикувано произведение, което се занимава с този въпрос, е посветено на предоговорната отговорност и е анализирано в контекста на чл. 12 от ЗЗД⁸. Заради ограниченията в обема, това изследване е ограничено до кратък исторически преглед и излагането на проблемите по отношение на естеството и обхвата на принципа на добросъвестност, включва и описването на взаимоотношенията му с други правни понятия като добри нрави, справедливост, обичайна практика и злоупотреба с право.

2. Добросъвестността по ЗЗД (отм.)

Съгласно разпоредбите на чл. 29 от Закона за задълженията и договорите (отм.), договорите трябва да се изпълняват с добросъвестност, което създава у страните задължения, произтичащи не само от изричното съдържание на договора, но и за всички последствия, които съгласно справедливостта, обичаят или законът произтичат от тях. Този принцип, се възприема от чл. 1124 на *Codice Civile* и чл. 1134 на *Code Civile*. Съгласно изложеното от Кожухаров, съответната разпоредба от ЗЗД (отм.) обхваща всички облигационни отношения и представлява обща задължителна норма, насочена както към длъжника, така и към кредитора, отразяваща общ принцип в нашата система на облигационно право⁹. Понятието „добросъвестност“ е просто израз на концепцията за справедливост¹⁰. Според Апостолов то подчертава важността на социалната етика, която придобива значимост и в положителното право. Идеята, че договорът трябва да бъде изпълнен добросъвестно, означава, че изпълнението му трябва да отговаря на обществените стандарти за почтеност в отношенията между длъжника и кредитора¹¹.

3. Принципът на добросъвестност по действащото законодателство

След влизането в сила на новия ЗЗД чрез тълкувателен подход можем да разграничим „обективната добросъвестност“ (посочена в чл. 63, ал. 1 от ЗЗД) и „субективната добросъвестност“ (спомената в членове 70-72 и други от ЗЗД)¹². Този вид разделение е известен в германската доктрина, която разграничава „*Treu und Glauben*“ (обективната) и „*guter Glaube*“ (субективната) добросъвестност¹³. В българската правната доктрина се отбелязва и мнението, че понятието „добросъвестност“ често се разглежда като противоположно на вината¹⁴. Според някои автори, недобросъвестността често се тълкува като алтернатива на умисъла¹⁵, а според други – умисълът и грубата небрежност са взаимнозаменяеми понятия¹⁶. Съгласно виждането на Павлова, изискването за добросъвестност е част от идеята за добри нрави, докато недобросъвестността означава нарушение на етичните норми, а недобросъвестността е несъблюдаване с правилата на морала¹⁷.

Според Таджер, добросъвестността, като „критерий за тълкуване“, следва да се разбира в общ план като коректно и честно поведение, което създава доверие и спомага за постигането на стабилност и сигурност в гражданския оборот¹⁸. Относно фикцията за изпълнение на условието по чл. 25, ал. 1, изр. 2 от Закона за задълженията и договорите, Павлова посочва, че в гражданското право понятието за недобросъвестност обикновено включва умишлено поведение или такова при груба небрежност¹⁹. Според разпоредбата на чл. 12 от ЗЗД, някои автори споделят виждането, че добросъвестността е еднаква с лоялното поведение, проявяването на дължимата грижа с цел да се предотврати вреда на съответния партньор и спазването на норми на поведение, които са съобразени с добрите нрави²⁰. Според Стойчев, в този контекст добросъвестността не се отнася до психическото преживяване, а по-скоро придава етическо значение²¹. Въз основа на нея се въвежда в правните анализи идеята за положителното, одобряемото и дължимото в етически аспект²². Въз основа на анализа по-горе може да се изведе, че недобросъвестността често се разглежда като вина, докато добросъвестността, както е определена в чл. 63, ал. 1 от ЗЗД, включва и обективни критерии..

4. Добросъвестността и други близки категории в системата на българското гражданско право

За да се даде пълно и точно определение на добросъвестността, трябва да се изследва връзката ѝ с други правни категории от системата на българското гражданско право.

4.1. Добросъвестност и справедливост

Съотнасянето между тях се открива в правната уредба на стопанската непоноси-мост. Съгласно член 307 от Търговския закон, съдът може да бъде сезиран от страните с искане за изменение или прекратяване на договора напълно или частично, когато възникнат неочаквани обстоятелства, които страните не са могли да предвидят и за които не са били задължени, и когато запазването на договора е в противоречие с принципите на справедливостта и добросъвестността²³. Преди приемането на тази разпоредба беше отбелязано, че добросъвестността определя съдържанието на това, което е необходимо да се изпълни²⁴. Член 29 от ЗЗД (отм.) подчертава, че както длъжникът при удовлетворяване на законния интерес на кредитора, така и самият кредитор при упражняване на своето право да поиска изпълнение, трябва да се ръководят от изискванията на добросъвестност и справедливост²⁵. Има автори, които директно приемат, че добросъвестността е проявление на справедливостта²⁶. Съгласно тази теза няма разлика между изявлението „добросъвестността изисква“, „справедливостта изисква“ или „правото изисква“²⁷.

По мнението на Торбов, законодателството често не изразява ясно понятието за справедливост, а по-скоро използва думите като добросъвестност, добри нрави, нравствено задължение, естествено право и други²⁸. Важно е да се отбележи, че с цел да се избегне понятиен обръкване между принципа на добросъвестност и добросъвестното заблуждение, в Гражданския кодекс на Нидерландия се използват два синонима, които обхващат различни аспекти на справедливостта²⁹. Член 33 от ЗЗД може да бъде разгледан като израз на принципа на добросъвестност. Той предвижда унищожаването на договора, сключен поради крайна нужда при явно неизгодни условия като критерий, който се основава на справедливостта. Принципът на добросъвестност предоставя възможност, чрез член 92, ал. 2 от ЗЗД, при прекомерно голяма неустойка спрямо претърпените вреди, съдът да намали размера ѝ. Може да се аргументира, че

добросъвестността при съпоставянето ѝ със справедливостта, е пряко свързана с квалификацията на отношенията от гледна точка на страните по договора, а не и от трети лица.

4.2. Добросъвестност и добри нрави.

Интерпретацията на договора с оглед на добросъвестността и изискването за добросъвестно изпълнение на договора отбелязват основното отхвърляне на чистата волева теория. Границите на свободата на договарянето и отстъплението от волевата теория се определят и от добрите нрави, както е предвидено в чл. 9 от ЗЗД, като недобросъвестното поведение, което е в противоречие с добрите нрави, се подчертава и в съдебната практика³⁰. От теоретична гледна точка се приема, че моралът, добрите нрави и добросъвестността са взаимосвързани и споделят общи характеристики като нравствено-етични принципи и правила. Според това виждане изискването за добросъвестност е включено в понятието за добрите нрави и представлява най-близката към тях категория от трите по съдържание³¹. Според мен, различието между добрите нрави и добросъвестността е същностно, а не количествено. Правната теория извлича принципа на добросъвестност от същността на облигационното отношение, което е основано на връзката между кредитора и длъжника, вместо да го асоциира с общи социални морални стандарти, които се прилагат към всеки. Докато добрите нрави ограничават свободата на действие отвън, добросъвестността формира облигационното отношение отвътре³².

4.3. Добросъвестност и обичаи в практиката

Това съотношение е законодателно отразено в чл. 203ЗД³³. Изводът, който можем да направим от същността на добросъвестността, е че дори ако страните в конкретния случай не са запознати с обичайните възгледи по един или друг въпрос, те се ориентират по тези възгледи, ако не са ясно дефинирани в съглашението между тях. Според граматическото и логическото тълкуване на член 20 от ЗЗД, обичаите в практиката са различен критерий от добросъвестността. Обичаите в практиката могат да се различават от доминиращите морални убеждения. Принципът на добросъвестността има за цел да предотврати егоизма и да постигне баланс на интересите на страните в облигационните отношения, като се изисква спазване на моралните възгледи на обществото. Въпреки това, страните имат свобода да се отклонят от прилагането на обичаите в практиката при тълкуването на договора, ако установят такава договорка. Въпреки това, договарящите се не могат да изключат прилагането на принципа на добросъвестност при тълкуването на договора, тъй като този принцип е установен като обществен интерес чрез задължителна правна норма.

4.4. Добросъвестност и забрана за злоупотреба с право.

Тази връзка е ясно отразена в член 2 от Швейцарския граждански кодекс, където се посочва, че всеки е длъжен да упражнява своите права и да изпълнява своите задължения с добросъвестност. Откритата злоупотреба с правото е недопустима. В този контекст е и разбирането на Таджер, че добросъвестността определя границата при упражняване на субективните права³⁴.

Злоупотребата с право се явява, когато правото се използва по недобросъвестен начин, т.е. когато се упражнява недобросъвестно законно признато право. Доказването на недобросъвестността е отговорност на пострадалия³⁵. Тя ще е налице, когато носителят (...) действа недобросъвестно, т.е. умишлено или грубо небрежно³⁶. В този контекст, чл. 87, ал. 4 от ЗЗД може да се разглежда като израз на принципите за добросъвестност и забраната за злоупотреба с правото. Без да се вземе предвид прин-

ципът на добросъвестност, е трудно да се приложи чл. 289 от Търговския закон, който е вдъхновен от § 226 от Гражданския кодекс на Германия³⁷. Принципът на добросъвестност играе важна роля и при регулирането на възражението за неизпълнен договор съгласно чл. 90 от ЗЗД.

5. Принципът на добросъвестност в съдебната практика

5.1. Добросъвестността при воденето на преговори и сключването на договор

Добросъвестността изисква страните да не действат за сметка на чуждия интерес, да не се възползват от обстоятелството, че другата страна има невярна представа, взаимно да си обезпечат сигурност и добронамереност. Приема се, че уговореният начин за регулиране на последиците от непълна информация, предоставена на купувача по време на преговорите и сключването на приватизационния договор, изключва възможността за възлагане на отговорност на продавача за такава информация в рамките на преддоговорните взаимоотношения³⁸. Недобросъвестно е поведението, което не съответства на общоприетите етични норми, които определят правилния начин за постигане на желаните резултат, е това, което чл. 12 от ЗЗД регулира като значимо за правния контекст, определяйки го като неправомерно и предвиждайки санкции за него³⁹. Преддоговорната отговорност може да бъде ангажирана и когато има сключен договор, при противоречие с правилата на добрите нрави по повод сключването на договора⁴⁰. Съобразно разпоредбата на чл. 12 ЗЗД отговорността на ответника възниква при недобросъвестно поведение – когато съзнателно или по небрежност е знаел, или е могъл да узнае, при полагане на дължимата грижа, неистинността или неавтентичността на представените документи⁴¹.

5.2. Добросъвестността при налично облигационно правоотношение

От обстоятелството, че при двустранния договор съществува конекситет между насрещните задължения, следващ от функционалната зависимост, в която добросъвестността – чл. 63, ал. 1 ЗЗД, поставя двете насрещни вземания, следва че всяка от страните, при липса на уговорка в противен смисъл, може да иска изпълнение на дължимото, щом тя самата е изпълнила или да е готова да изпълни точно поетото от нея задължение⁴². В този контекст възражението за неизпълнен договор е отражение на принципа за добросъвестност. В съдебната практика е отбелязана и връзката между добрите нрави и добросъвестността. Второто основание за нищожност на сделките е нарушаване на добрите нрави. Характеристика на добрите нрави е, че те не се формулират ясно и конкретно, а се състоят от общи принципи или произлизат от тях. Това основание е резултат и от разпоредбите на чл. 9 от ЗЗД. Например, може да се приеме за нарушение на добрите нрави тази сделка, която нарушава изискванията за еквивалентност на престациите. Относно съдържанието на конкретната услуга, правилото на чл. 63, ал. 1 от ЗЗД изисква кредиторът и длъжникът да действат взаимно и с добросъвестност в техните отношения⁴³. Принципът на добросъвестност намира приложение и в отношенията с потребители. Това е намерило отражение при регламентацията на неравноправните клаузи, но следва и от общото правило на чл. 63, ал. 1 ЗЗД.

В отношенията между тях, електроразпределителното дружество и потребителят се подчиняват на установения в чл. 63, ал. 1 от ЗЗД правен принцип, че всяка от страните по договора е задължена да изпълнява своите ангажименти точно и съобразно с изискванията на закона, като същевременно не пречи на другата страна да изпълни своите собствени задължения⁴⁴. От принципа на добросъвестност се извеждат т.н. помощни права/допълнителни задължения, някои от които имат изрична уредба. Правото на цесионера да поиска от цедента удостоверяващите вземането документи,

ако такива са налице при последния, се счита за второстепенно, а не за основно. Това право не е съществено условие за настъпване на правните последици от извършената цесия, нито от гледна точка на договарящите страни, нито на трети лица, включително цедирания длъжник след получаване на съобщението, а представлява конкретно изражение на задължителната добросъвестност в облигациите на страните⁴⁵. Връзката между добросъвестността и злоупотребата с право също е отбелязана в съдебната ни практика. Авалистът трябва да докаже злоупотреба с право или недобросъвестност от страна на приносителя, която се разбира като знание за наличието на относителни възражения по каузалното правоотношение с хората, в процеса съобразно общото правило за разпределение на доказателствената тежест. Според разпоредбата на чл. 289 от Търговския закон е недобросъвестно предприемането от страна на приносителя на фактически и правни действия, които създават реална възможност за получаване на двойно плащане⁴⁶.

6. Заключение

Въз основа на принципа на добросъвестност трябва да се разрешава не само въпроса за тълкуване на договора или за начина на неговото изпълнение, но и въпроса за неговото съществуване. С него се обосновава наличието на така наречените допълнителни задължения, както и задълженията на страните в преддоговорните отношения. Въз основа на принципа на добросъвестност се решава въпросът за наличието на злоупотреба с право, както и относно стопанската непоносимост на изпълнението.

Литературни източници:

¹ Вж. например art. 1134 (3) от Френския граждански кодекс (CCF); § 157, § 162, § 242и § 826 от Германския граждански законник (BGB); чл. 2 от Швейцарския граждански кодекс (SCC); art. 1175, art. 1337, art. 1358, art. 1366, art. 1375, art. 1460 (2) от Италианския граждански кодекс (ICC); art. 3:12, art. 6:2 от Гражданския кодекс на Нидерландия (BW); ст. 1, п. 3 от Гражданския кодекс на Руската федерация (ГКРФ).

² Съгласно чл. 1:201 от PECL всяка страна трябва да действа добросъвестно и съобразно с почитеността в оборота – вж. Principles of European Contract Law. Parts I and II / O. Lando, H. Beale (eds.). The Hague: Kluwer Law International, 2000. P. 113 – 119.

³ Освен Германия сред тях са Швейцария и Нидерландия, където това е закрепено и законодателно. В Италия теорията е единна по въпроса за наличието на този принцип – за тези страни вж. подробно в: Hesselink M. W. The Concept of Good Faith, in Towards a European Civil Code. 4th ed. The Hague, London, Boston: Kluwer Law International, 2010, p. 619-649.

⁴ Срвн. пар. 162 BGB.

⁵ Вж. също чл. 21, ал 2 и чл. 91, ал. 1 ЗЗД.

⁶ Вж. Апостолов, И. Облигационно право. Общо учение за облигацията. С., 1947, с. 32 и с. 36; Кожухаров, А. Ехсерсіо доли generalis. Съществува ли по нашето право? Архив за правни науки. Год. 1, кн. 1. С.: 1940, с. 137 и с. 148.

⁷ Вж. Калайджиев, А. Облигационно право. Обща част. Пето издание. С.: Сиби, 2010, с. 24; Тасев, С. и М. Марков Гражданско право. Обща част. Помагало. С.: Сиби, 2015, с. 26.

⁸ Вж. Стойчев, К. Преговори за сключване на договор и преддоговорна отговорност. Второ издание. С.: Сиби, 2007, с. 116 и сл.

⁹ Кожухаров, А. Цит.съч., с. 137. „...член 29 е вдъхновен от желанието на законодателя да даде правна санкция на етическите изисквания за **цялата област на частноправните отношения**“ – Апостолов, И. Цит.съч., с. 36.

¹⁰ Цит.съч., с. 138.

- ¹¹ Апостолов, И. Цит.съч., с. 34. Добросъвестността е средство за запълване на празнини на закона или на договора – с. 36.
- ¹² Василев, Л. Гражданско право на Народна република България. Обща част. 1956, с. 96.
- ¹³ Вж. напр.: Oertmann P. Das Recht der Schuldverhaeltnisse. Berlin: Heymann, 1899. S. 13.
- ¹⁴ Герджиков, О. Конфискацията при недействителните сделки. С., 1988, с. 58.
- ¹⁵ Попов, Л. Вина и договорна отговорност по българското облигационно право. С., 1962, с. 242-243.
- ¹⁶ Кожухаров, А. Облигационно право. Общо учение за облигационното отношение. Книга първа. С., 1992, с. 231.
- ¹⁷ Павлова, М. Гражданско право. Обща част. С.: Софи-Р, 2002, с. 90 и с. 92.
- ¹⁸ Таджер, В. Гражданско право на НРБ. Обща част. Дял II. Второ изд. С.: Софи-Р, с. 453.
- ¹⁹ Павлова, М. Цит. съч., с. 501. Така и Таджер, В. цит.съч., с. 442.
- ²⁰ Голева, П. Облигационно право. С.: Нова звезда, 2015, с. 65.
- ²¹ Стойчев, К. Цит. съч., с. 118.
- ²² Цит.съч., с. 120.
- ²³ Нонева-Златкова, Йорданка. „Стопанската непоносимост в съдебната практика на Върховния касационен съд на Република България“, Юбилеен юридически сборник, том XXXI, посветен на 100-годишнината от рождението на чл.- кор. проф. д-р Александър Янков, доктор хонорис кауза, БСУ, Център по юридически науки, 2024, Бургас, с. 445-452, ISSN 1311-3771
- ²⁴ Кожухаров, А. Облигационно право., с. 166 и с. 267.
- ²⁵ Диков, Л. Облигационно право. Обща част. С., 1943, с. 57.
- ²⁶ Цончев, К. Подобренията. С., 1971, с. 87-88.
- ²⁷ Hesselink M. W. Op.cit. p 640.
- ²⁸ Торбов, Ц. История и теория на правото. С., 1992, с. 364.
- ²⁹ Hartkamp A.S. Judicial Discretion under the New Civil Code of the Netherlands // The American Journal of Comparative Law. 1992. Vol. 40. No. 3. P. 554 - 555
- ³⁰ Вж. Р. 739-2011-Софийски апелативен съд (влязло в сила).
- ³¹ Павлова, М. цит.съч., с. 90.
- ³² Schapp J. und W. Schur Einfuehrung in das Buergerliche Recht. 3 Auflage. Muenchen: Franz Vahlen, 2003, s. 290.
- ³³ Срвн. § 157 BGB.
- ³⁴ Таджер, В. Гражданско право. Дял I. С., 1972, с. 191.
- ³⁵ Вж. Р. 758-2011-IV г.о. ВКС
- ³⁶ Закон за задълженията и договорите. Задължителна съдебна практика. Част първа. Съставител Константин Кунчев, с. 21 (коментарни бележки от съставителя).
- ³⁷ Такова е разбирането в Германия по повод на § 226 BGB, в който е намерила отражение субективната теория за злоупотреба с право.
- ³⁸ Р. 17-2013-I т.о. ВКС За диспозитивен характер на чл. 12 3ЗД се изказв и Стойчев, К. Цит.съч., с. 178.
- ³⁹ Р. 85-2010-I т.о. ВКС
- ⁴⁰ Опр. 273-2018-I т.о. ВКС
- ⁴¹ Опр. 353-2016-I т.о. ВКС
- ⁴² Р. 655-2008-II т.о. ВКС
- ⁴³ Р. 1444-1999-V г.о. ВКС.
- ⁴⁴ Р. 103-2015-II т.о. ВКС
- ⁴⁵ Р. 1279-1996-V г.о. ВКС
- ⁴⁶ Р. 194-2018-II т.о. ВКС